

Gaspar Jaén i Urban, *D'una festa que canta: la Festa d'Elx entre els segles XX i XXI*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil Albert, 2017, 88 pp.

Josep M. ESCOLANO I LÓPEZ
Universitat d'Alacant

El llibre que ressenyem és un recull de textos periodístics, assagístics i d'una procedència original tan diversa com atractiva, el contingut dels quals –el títol fa que l'observació siga òbvia– gira al voltant de la Festa d'Elx com si foren bocinets d'oripell voleiant entorn de la imatge de la Mare de Déu coronada. L'autor i l'obra mereixen una atenció rigorosa i amable, i que alhora ens estalvie la rigidesa dels paradigmes acadèmics i acadèmics. Per això pretenem fer una ressenya que servisca perquè els lectors pacients, encuriosits, fervents seguidors de la Festa o de l'autor, lectors ocasionals o nous, amics, desconeguts, saberuts o neòfits del tema, s'acosten i gaudisquen de les paraules de Gaspar Jaén i Urban, el poeta d'Elx que segons Josep Maria Llompart «vincla versos com si fossin fassers» i que en aquest llibre ens aporta informacions detallades sobre el misteri de la Festa com si foren esguits d'opinions aventades al món per una finestra oberta de bat a bat. En aquest llibre s'hi troben textos originàriament publicats en les revistes *Festa d'Elx* i *La Rella*, els diaris *Información* i *El País* i d'altres mitjans entre els anys 1983 i 2010, així com alguns escrits expressament redactats per a l'ocasió, ordenats cronològicament i centrats en la temàtica de la Festa d'Elx. Les paraules de l'autor defineixen amb precisió, molt millor que les nostres, l'objectiu d'aquest recull d'articles: «El conjunt vol donar una visió sensible i crítica d'alguns aspectes de la societat elxana durant els últims anys del segle XX i els primers del XXI, com també del veritable, però efímer i problemàtic renaixement democràtic i cultural valencià que vam viure aquells anys a casa nostra».

L'atzar o el destí ens fa nàixer en un bell racó del món, en un lloc que reconeixem com a propi perquè les vinculacions emocionals, les olors, els colors de la terra, del cel o de la mar, els capvespres que tomben cap a una posta de sol o els trencs d'alba d'un dia d'estiu ens fan identificar-nos com a indígenes conscients de la nostra pertinença a un poble, a una col·lectivitat humana que comparteix un mateix espai ben delimitat a banda i banda, i on les fites són senyals de frontera assumits per la biografia pròpia en comunió amb aquelles persones que considerem «les nostres». Gaspar

Jaén i Urban és d'Elx, viu a Elx, s'estima Elx, escriu sobre Elx i traspua Elx per tots els porus de la seua pell. No obstant això, es pot comprovar en els seus llibres que l'autor no manté en absolut una opinió complaent, xovinista o afectadament permissiva respecte a allò que passa a la ciutat, allò que fan els seus conciutadans o allò que han fet i fan els polítics i gestors de la cosa pública. Ans al contrari, la fidelitat de Gaspar Jaén envers el seu rodal més pròxim no està barallat, gens ni mica, amb una visió cosmopolita que li permet tenir una mirada oberta, amanida de precisions multidisciplinàries i assenyades, fruit de la faena d'investigador incansable de l'art i de les paraules que l'han fet ser, alhora, no sols un espectador ben informat sinó un actor prestigiats del nostre àmbit cultural. Gaspar Jaén diria que «els d'Elx» són així, però sens dubte, la vinculació personal de l'autor amb el Patronat del Misteri d'Elx, la convivència professional entre les veus blanques dels angelets i les maries, les converses disteses amb els apòstols i els jueus a la porta de l'ermita de Sant Sebastià, els aprenentatges com a guardià de la palma a la porta del cel amb els tramoistes del terrat de Santa Maria fan que la seua veu d'ambaixador celestial siga una veu crítica capaç de desvelar els misteris més ocults de la Festa. Qui consulte la seua biografia no hi quedarà decebut. Gaspar Jaén i Urban és doctor arquitecte, escriptor (poeta, assagista i narrador), professor universitari, autor de fotografies i dibuixos artístics publicats en revistes de prestigi i ha estat gestor d'exposicions cèlebres sobre la Festa d'Elx, arquitecte i assessor urbanístic municipal. Un currículum que avala una trajectòria professional impecable de reconeixement en el món de la cultura. En els escrits d'aquest recull d'articles es pot comprovar com escriu literatura de pensament un poeta, com les descripcions estan amerades d'una adjectivació tan ben triada com efectiva comunicativament, com les frases s'encadenen una darrere l'altra en un discurs ben tramats, com al capdavant Gaspar Jaén i Urban exerceix de poeta, d'arquitecte de la sintaxi, de constructor de paràgrafs que destil·len lirisme en la forma i efectivitat informativa en el contingut. És un autor amb ànima de poeta que escriu articles periodístics, columnes i assajos sense renunciar a l'estètica i a les formes que s'aprenen amb la disciplina estricta d'engendrar versos. El començament d'«Els tramoistes del cel, gent de l'arcada» és un exemple d'aquest estil que comentàvem: «Des de dalt del terrat de l'església, per damunt de la verda corona dels horts de palmeres que encerclaven els ravals i la vila, es podien veure les serres del nord, un terreny assedegat i ressec, d'una rara bellesa, on els d'Elx collíem herbes remeieres el dia de l'Ascensió, d'on tréiem les pedres i els carreus per a construir esglésies i la grava per a fer camins i formigó, el baladre i la trencaolla que encatifaven

els carrers en la processó del Corpus, alguna perdiu o llebre extraviades que els caçadors abatien a la tardor».

Gaspar Jaén actua com a escriptor de frontera, com a redactor esmunyedís que travessa estils i gèneres amb la destresa de qui se sap el camí de tornada a ulls clucs, no solament perquè l'ha fet moltes vegades, sinó perquè el té interioritzat com a signe d'identitat creativa personal. I quan utilitza el vocabulari més local, les expressions més idiosincràtiques dels il·licitans, sap encabir-les amb el mestratge del poeta que s'estima l'ànima del seu poble: «un xiquet que encara no s'ha espigat»; «bombetes de colors penjant dels cascabots de les palmeres»; «la imatge, dalt del cadafal, està rodejada de nards, de clavellines blanques, de mates d'alfàbega i de ramells de gessamí que perfumen l'aire»; «aquelles cançons que havíem oït des que érem xequicos»; «espartenyas de canyem»; «fogassetes»; «partides de sarangollo»; «borratxos de got i punyal»; «l'arròs i ceba, el caldero i les tarongetes, el bonítol». L'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant ha tingut l'encert de preparar una edició de luxe amb els textos de Gaspar Jaén i Urban, acompanyats d'una tria de dibuixos i dissenys originals de l'autor que demostren, una vegada més, que la seua vocació d'artista –en el sentit més ampli de la paraula– es reflecteix en fets, en proves evidents, en cada obra que publica. També hi ha dibuixos originals d'Albert Agulló, de Fran López, d'Azorín i d'Antonio Serrano Peral o fotografies d'Andreu Castillejos. L'ètica i l'estètica al servei de la cultura conflueixen en aquest llibre. Benvingut sia. Si haguérem de recomanar algun article estariem en un compromís i la fidelitat a les criatures i a l'autor ens impediria prendre una decisió assenyada, meditada, sense el distanciament necessari de l'afecte i l'emoció. Hi ha articles que fan un elogi de la Festa d'Elx i el seu valor simbòlic, però Gaspar Jaén també hi esmola la crítica fins a límits que molts dels lectors potser no compartiran. No obstant això, haurem de coincidir que la seua veu és una opinió d'autoritat, provocadora de vegades, però meditada, ben fonamentada i sempre plena d'arguments sòlids. Potser hi ha un públic que assisteix a les representacions extraordinàries de la Festa d'Elx i que en llegir alguns articles dissentirà de les crítiques més punyents de Gaspar Jaén cap als gestors del Patronat del Misteri, cap a les decisions de renovar el vestuari sense raons o de triar les veus blanques al marge de la correcció lingüística dels cantors. No ens enganyem, al llarg dels articles que componen aquest recull, Gaspar Jaén es lamenta de la manca de mesures polítiques decidides envers la protecció d'un bé cultural que és sens dubte un signe de valencianitat essencial per a entendre el nostre passat com a poble i el nostre futur com a col·lectivitat amb identitat pròpia i amb anhels de continuïtat.

El primer text, *He pujat al cel*, obra de Maria Aurèlia Capmany, és tot un homenatge a l'escriptora catalana i alhora una deferència de l'autor per presentar en primer lloc la visió externa de la Festa d'Elx. La percepció de la Festa per part d'una visitant excepcional, motivada, si es vol, però al cap i a la fi és la mirada d'una persona –ben informada i molt millor formada– que observa l'espectacle amb ulls de convidada. I diu Maria Aurèlia Capmany: «no hi ha, però, cap altra aventura tan bonica i tan gratificant com la de pujar al cel, gràcies a la guia protectora d'un poeta». Justa correspondència. Comencem amb una obertura 'celestial'. *Elogi del valencià i de la Festa* és un article primerenc que blasma contra el procés de substitució lingüística, contra la pèrdua del significat antropològic d'una representació cultural que es basa en la paraula cantada en valencià. És una idea que tornarà a aparèixer en altres articles, com ara en *Cançons*, pròleg del llibre *Cançonetes de fil i cotó*. En *Pregó de les festes d'agost d'Elx*, els il·licitans es reconeixen en escenes de l'imaginari col·lectiu, amb una mata d'alfàbiga a la porta de la casa i «un meló d'aigua d'eixos que, en partir-los, s'obrin i cluixen i ixen tan encarnats i sucrosos que és un gust mirar-los i menjar-se'ls, amb xorres per les mans i pels braços».

Si no associen els mots *cadafal, rescèlica, magrana, vespra* o *cel* amb la Festa d'Elx hauran de saber que els dies 14 i 15 d'agost se celebra a la basílica de Santa Maria de la ciutat un drama d'origen medieval que commemora la mort, l'assumpció i la coronació de la Mare de Déu. I que és el motiu d'aquest recull d'articles. Però si de veres volen saber què és la Festa d'Elx, els recomane el segon article, *Nova crònica de la Festa d'Elx*. Ací l'autor ens contextualitza l'escenari, la ciutat, l'ambient, «la brusentor de l'aire que li crema la gola a les sis de la vesprada», els canvis, els moments de la Festa, la indústria d'Elx, la llengua que ha perdut llençols en cada *ruscada* –la nostra bugada–, les pèrdues i els guanys. Es tracta d'un article essencial per a entendre l'atracció que crea la Festa als d'Elx: «la Festa d'Elx és, tot plegat, una anècdota cristiana, un gran i arcaic espectacle teatral, un bellíssim recull de músiques i cançons, però també és allò que significa: l'herència viva d'un poble, la geografia, la llengua, fins i tot el clima, l'agricultura i el paisatge [...]. La Festa d'Elx ens apropa a Europa». Els tramoistes del cel, els operaris que fan possible que els aparells aeris pugen i baixen sense que la maroma gire més del compte; els cronistes de la Festa com Francesc Massip o Joan Castaño, artífex de l'estudi dels arxius, de la documentació històrica i de la difusió de la Festa; Albert Agulló, el pintor que integrà la natura i la pintura en el cartell de la Festa. Tots ells són criatures que poblen el cel particular de Gaspar Jaén.

En les pàgines d'aquest llibre també trobarem repeticions inevitables d'idees recurrents que planen pel cap de l'autor, cosa inevitable si pensem

en la procedència tan diversa de les publicacions originals i en la cronologia dels textos. L'autor aprofita l'altaveu de les seues paraules per condemnar la mercantilització de la cultura, denunciar la impostura dels canvis de vestuari sense cap argument de pes o explicar la «Restauració de les ales de la mangrana» com a inici de la decadència de la Festa. La presència de gèneres textuais i discursius diferents (cartes, pròlegs, epílegs, articles d'opinió, pregons, conferències, etc.) ens ofereix una perspectiva de la Festa d'Elx tal com la sent l'autor, com una festa de la diversitat cultural i de la pau, com una visió polièdrica que combina els articles més lírics amb els de temàtica més tècnica, com ara *Notes sobre el cel i la tramoia alta*. També hi ha espai per a elogiar la generositat i la solidaritat d'un poble en la restauració del llit de la Mare de Déu, lloar el rigor de la saba nova que transforma el present per viatjar cap al futur (*Presentació d'Hèctor Càmara, de Luis Gimeno i del website <www.lafesta.com>*), qüestionar la influència del turisme i la difusió mitjançant representacions extraordinàries (*Actualitat, sentit i supervivència de la Festa d'Elx*), fer un panegíric per Luis Quirante (*Tu recuerdo en Roma, Luis*) o reportar la figura de Vicente Quiles Candela, el «darrer dels antics *mestre vila* de la Festa d'Elx».

Permeten-me que els parle de les toponímies i dels misteris presents a peu de carrer. A Elx, a la cruïlla entre els barris d'Altabix i Sant Antoni, hi ha una zona on han batejat els carrers amb els noms de la Festa. Porta del Cel, Capella del Misteri, la Tramoia, Oripell i Cadafal són carrers paral·lels i que conflueixen en el perpendicular carrer la Vespra. «Visc al 3r esquerra del carrer Porta del Cel» o «He llogat un àtic del carrer Oripell, a l'edifici Magrana» o «Han construït una escola entre el carrer Cadafal i el carrer la Vespra». Res comparable amb el rodal de la platja del Tamarit de Santa Pola, els veïns del qual poden acreditar amb els documents d'identitat que viuen als carrers Araceli, Consueta, Cel, Misteri d'Elx, Arca, Roà, Vespra, Oripell, Assaig General, Maria, Apòstols, Baixada de l'Àngel, Coronació, Cavallers Electes, Missatger, Maroma, Orgue, Magrana, Andador, Francesc Cantó, 28 de Desembre (dia de la celebració de la vinguda de la Mare de Déu), 15 d'Agost o Ermita de Sant Sebastià. Facen la comprovació en Google maps. Tot l'univers de la Festa d'Elx aplegat davant la platja del Tamarit, l'espai que situa la trobada llegendària de l'arca amb la imatge de la Mare de Déu per part del guardacostes Francesc Cantó. Si són agosarats amb les aplicacions digitals, proven de crear núvols de paraules –quin símil més adient, d'altra banda– i els eixirà una explosió festiva com si fóra una coetada de la Nit de l'Albà. Veig Gaspar Jaén i Urban recurrent els carrers de la platja del Tamarit, acompanyat dels bons amics Hèctor Càmara i Joan Castaño, en una conversa amena i indefectiblement documentada amb referències exactes a dates i dades que només ells són

capaços d'explicar. I de sobte, en entropessar amb el rètol de la cerveseria Consueta –el lloc és real, existeix, no facen com sant Tomàs– Gaspar Jaén elevaria els ulls cap al cel i exclamaria: «Ai! Si l'amic Luis Quirante alçara el cap se'n tornaria corrents al paradís romà on deu ser ara mateix!».

No em copien la idea, però els articles que poblen el bell llibre de Gaspar Jaén *D'una festa que canta: la Festa d'Elx entre els segles XX i XXI* suggereixen entre línies i en inferències múltiples un bon grapat de relats que mereixen ser amplificats a partir d'idees originals amb denominació d'origen gaspariana: *Els germans tapissers de l'Alpujarra que no es parlen*, *Sèneca, un mecenes per al poble*, *Els tramoistes del cel, els amos del terrat*, *Marcos Evangelio, l'arquitecte de la càbria*, *A la recerca de la consueta perduda*, *La quadrella del sarangollo*, *Els angelets que volien ser la Maredéu*, *Qui trencà les ales de la magrana?*, per exemple. Tot un món i misteri de la Festa d'Elx al servei de la literatura o tota una literatura al servei de la Festa d'Elx, tant se val. Si volen gaudir dels misteris de la Festa –abans, durant o després de visitar la Basílica de Santa Maria d'Elx a l'empara de la calor llefiscosa de l'estiu– en aquest llibre trobaran una guia amena, anecdòtica en alguns passatges i essencial en uns altres, però sens dubte una dreuera excel·lent que els ajudarà a entendre què és i què no és la representació assumpcionista del 14 i 15 d'agost. Volen saber per què ha de dir-se *Festa d'Elx* i no *Misteri d'Elx*? Saben per què els forasters prefereixen el nom *Misteri*? S'han parat a pensar que la manca de qualitat lingüística de les veus blanques té a veure amb l'acceleració del procés de substitució lingüística d'un poble que cantava en valencià i que gairebé ha deixat de fer-ho? No troben que el vestuari actual es desdiiu de l'època històrica en què se situa l'acció? Saben vostés què han fet Joan Castaño, Francesc Massip o Luis Quirante per la Festa d'Elx? Han parat atenció als canvis de tonalitat del color del cel? Volen acompanyar Maria Aurèlia Capmany per les escales que duen cap al cel? Han pujat mai al cel? Doncs ara tenen l'oportunitat de pujar-hi. O si ho prefereixen, ara tenen –tenim– l'oportunitat de fer un recorregut per totes les sales d'un edifici esplendorós de la mà del millor *cicerone* de la Festa d'Elx. Els textos que s'apleguen en aquest recull són com les palmes que s'enlairen al capdamunt de la palmera, ben subjectes al tronc. Voleien lliures, verticals, cercant el cel, envejades per les tabales que abans foren palmes i ara són àncores del temps, com escates cuirassades que protegeixen el cos i preserven l'ànima de l'arbre. La palmera és la memòria de tot un poble que cantava més que canta, però que viu i reviu cada 14 i 15 d'agost –al marge o amb la connivència del reconeixement com a Patrimoni Immaterial de la Humanitat– una festa popular que espanta tots els mals perquè un poble que canta és un poble feliç. Les paraules distretes i expertes de Gaspar

Jaén i Urban ajuden a gaudir de l'espectacle. Com diu la consuetud: «Vosaltres siau benvinguts, parents e amics de grans virtuts». I ja ho saben, si mai vénen a veure la representació de la Festa d'Elx, els d'Elx els obrirem el cor de bat a bat, cantarem i els rebrem amb els braços oberts, encara que ho facen el dia 13 d'agost.